

Seminar „Mineviku kohalolud“ Oslos

Juhan Hellerma*

Läinud aasta 10.–11. detsembril toimus Norra Teaduste Akadeemia süvauuringute instituudis (*Centre for Advance Study*) rahvusvaheline seminar „Mineviku kohalolud ehk kuidas uurida minevikku presentismi ajastul“ („*Past Presences: Or, How to Study the Past in the Age of Presentism*“), mille korraldasid Marek Tamm (Tallinn) ja Laurent Olivier (Pariis).¹ Seminar tõukus viimasel paarikümnel aastal humanitaar- ja sotsiaalteadustes levinud tõdemusest, et läänemaailma senine ajakäsitus on muutunud ning viimasel paaril sajandil prevaleerinud ajasuhted ei ole enam endastmõistetavad ning vajavad ümbermõtestamisest. Seminari üks lähtekohti oli prantsuse ajaloolase François Hartogi kontseptsioon „ajaloolisuse režiimidest“ (*régimes d'historicités*) ning sellega haakuv tees, et tänapäeva maailma iseloomustab oleviku-keskus ehk presentism.² Ajaloolisuse režiimi all mõistab Hartog kontseptuaalset tööriista, mille abil saab uurida viise, kuidas eri ajastutel ja ühiskondades seotakse kokku minevik, olevik ja tulevik. Presentism väljendab sellest johtuvalt ühte ajasuhete mustrit, täpsemalt sellist, milles selged piirjooned mineviku, oleviku ja tuleviku vahel on ähmastunud ning kus seni domineerinud tuleviku vaatekoha asemel valitseb minevikku ja tulevikku endasse neelav kõikehõlmav olevik. Seminari interdistsiplinaarses õhustikus, kus osalesid ajaloo, antropoloogia, arheoloogia, kirjandusteaduse, kultuurigeograafia ja filosoofia erialade esindajad, seati eesmärgiks uurida, kuidas kriitiliselt mõtestada ja hinnata presentismi kui ajakogemuse vormi, vaadelda selle kujunemislugu ehk genealoogiat ning vaagida, kuidas mõjutab uus ajaloolisuserežiim minevikuga tegelevaid distsiplaine.

Seminari kaks esimesest ettekannet tegelesid ajaloolise mõtlemise intellektuaalse genealoogiaga, vaadeldes tänapäevase ajateemalise diskussiooni lähtekohti ja tuues näiteid mõtlejatest, kes ühel või teisel viisil on juba varasemalt kritiseerinud traditsioonilist arusaama mineviku, oleviku ja tuleviku vahekorra. Filosoof **Hans Ruin** (Stockholm) vaatles oma ettekandes lähemalt mõiste „ajaloolisus“ (*Geschichtlichkeit*) saamislugu. Osutades, et filosoofilise mõistena muutub ajaloolisus oluliseks fenomenoloogia ja hermeneutika traditsioonis, keskendus Ruin Martin Heideggeri käsitlele ajaloolisusest kui inimese eksistentsi keskest dimensioonist. Selle järgi iseloomustab eksistentsi ettehaarav visandamine, mis on samaaegselt alati ankurdatud konkreetseesse ajaloolisse situatsiooni, moodustades struktuuri, kus minevik, olevik ja tulevik kuuluvad üksteisega lahutamatuks kokku. Seejuures osutas Ruin, et Heideggeri käsitlust saab tõlgendada kahel viisil: ühelt poolt ajadiskursusena, milles nii minevik kui ka tulevik on haaratud ühte kõikehõlmavasse olevikku, teiselt poolt aga detsentraliseeritud olevikuideest lähtuvalt, milles minevik ja tulevik pidevalt ohustavad oleviku stabiilsust ja ühtsust.

Marek Tamme ettekanne jätkas nüüdisaegse ajadiskussiooni geneoloogilist kaardistamist, tuues esmalt välja traditsioonilise ajaloomõtlemise ehk historismi peamised postulaadid ning arutledes seejärel historismi kahe varase kriitiku, Aby Warburgi ja Walter Benjamini ideede üle. Historismi peamiste tunnustena tõi Tamm välja lineaarse ajamudeli, mille keskmeks on idee olevikust kui üleminekupunktist, mis ühelt poolt liigub aina uusi võimalusi pakkuva tuleviku poole, luues teiselt poolt distantse aina kaugemale maha jääva minevikuga. Tamm rõhutas, et kui historism näeb oma peamise ülesandena luua oleviku suhtes distantseeritud minevikust põhjuslikul seosel põhinevaid narratiive, siis Warburgi ja Benjamini välja pakutud kontseptsioon mineviku järelelust (*Nachleben*) laseb vaadelda minevikku mitte niivõrd olevikust eraldi seisva objektina, vaid millenagi, mis

* Juhan Hellerma (1986), Tartu Ülikooli filosoofia eriala doktorant, filosoofia ja semiootika instituut, Jakobi 2, Tartu 50090, juhan.hellerma@ut.ee

¹ Lähem teave seminari kohta veebilehel: <https://cas.oslo.no/events/humanities-theology/workshop-past-presences-article1980-872.html?instance=0>

² Hartogi olulisemad temporaalsust puudutavad ideed on koondatud tema teosesse „Ajalooolisuse režiimid. Presentism ja ajakogemused“ (F. Hartog. *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*, ilmunud 2003, ingliskeelne tõlge 2015)

tõlgenduste ja erinevate omaksvõtustrateegiade kaudu elab olevikus edasi ning omandab aina uusi tähenduskihte. Nii Warburg kui ka Benjamin pidasid historismi lineaarset ajakäsitlust lihtsakooliseks ja pakkusid selle asemel välja heterogeense ja paljutise ajakontseptsiooni, mis on väga relevantne tänapäevastes aruteludes aja uue mõtestamise üle.

Lisaks ajaloomõtlemise kujunemist käsitlevatele peeti mitu ettekannet, mis vaatlesid eri vaaturgast Hartogi pakutud presentismi hüpoteesi. Esiteks analüüsis ajaloolane **Helge Jordheim** (Oslo) presentismi mõisteajalooliselt horisonidilt. Tuginedes Reinhart Kosellecki töödele, osutas Jordheim, et erinevad -ismid, mis tähendavad peamiselt doktriini ning mõtete süsteemi, tekkisid 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses ning kuuluvad kokku modernse arusaamaga temporaalsusest. Sellest järeltas Jordheim, et presentism, niivõrd kui see jääb kinni samasse kontseptuaalsesse loogikasse, millest ta peaks välja juhatama või mida asendama, ei ole piisavalt veenev alternatiiv seni domineerinud modernsele ajaloolisuse režiimile.

Ajaloo filosoof **Zoltán Boldizsár Simoni** (Bielefeld) ettekanne oli samuti Hartogi presentismi teesi suhtes kriitiline. Ennekõike polemiseeris ta Hartogi väitega, et tulevikuusul põhinev modernne ajaloolisuse režiim varises kokku 1980-ndate lõpus. Simon väitis, et tulevikuusul varises kokku juba aastakümneid varem ning sedagi üksnes piiratud tähenduses, osutades sellega asjaolule, et kuigi ideoloogilised ja filosoofilised tulevikunarratiivid minetasid oma usaldusväärsuse juba 1960-ndatel, siis tulevikuoptimism kui selline ei ole täielikult kadunud, sest seda kehabast pärast Teist maailmasõda esile kerkinud tehnoloogilise progressi diskursus. Viimane on Simoni väitel kaasa toonud uue tundlikkuse ajaloolise aja suhtes, mille keskmes on teadlikkus tehismellektiga seotud ligi olevast „enneolematust sündmusest“ (*unprecedented event*), millega kaasnevad radikaalsed muutused ei ole ühelgi viisil eelnevale tagasi viidavad ega sellest tuletatavad.

Hartogi presentismi määratlust vaagis kriitiliselt ka ajaloo filosoof **Chris Lorenzi** (Amsterdam) ettekanne. Lorenz tõi välja, et Hartogi presentismikäsitluse on kätketud kahemõttelisus. Viimane seisneb Lorenzi sõnul selles, et ühelt poolt mõistab Hartog presentismi mõistena, mis iseloomustab tänapäeva maailmas domineerivat ajakogemust – sellisena on presentism määratlus, mis käib ühe kindla, modernsele ajastule järgneva perioodi kohta. Teiselt poolt käsitleb Hartog Lorenzi sõnul presentismi mitte niivõrd ühe perioodina teiste seas kui pigem heuristilise tööriista ja ideaaltüübina, mis fikseerib ühe kindla mineviku, oleviku ja tuleviku vahekorra. Selle Hartogi käsitlusele omase pinge ja kõikumuse üle arutledes rõhutas Lorenz, et ükski ajaloolisuse režiim ei esine puhtal kujul, vaid eksisteerib alati erinevate, samaaegselt toimivate režiimide kontekstis.

Seminari viimase mõttelise osa moodustasid ettekanded, mis uurisid konkreetsete juhtumite näitel alternatiivseid ajakogemuse vorme ja mineviku uurimise uusi võimalusi. Antropoloog **Shannon Lee Dawdy** (Chicago) ettekanne tõukus 2001. aastal ilmunud Thomas Hylland Erikseni raamatust „Tyranny of the Moment. Fast and Slow Time in the Information Age“, mis kirjeldab tänapäeva maailmas domineerivat ajakogemust kui vangistatust kiirustavasse ning kõikehõlmavasse olevikku. Dawdy tutvustas sellisele ajakogemusele vastukaaluks aeglase aja (*slow time*) kontseptsiooni, näidates New Orleansi linna näitel, millist rolli saab arheoloogia ja antropoloogia mängida aeglase aja teadvustamisel ja kultiveerimisel.

Kirjandusteadlase **Anne Fuchsi** (Dublin) ettekanne uuris ajasuhteid fotograafia, täpsemalt saksa fotograafi Michael Wesely tööde näitel. Fuchs selgitas, kuidas Wesely harjumatult pika säriajaga tehtud fotod kehabastavad ajakihistuste samaaegsuse põhinevat esteetikat ning ei ole seetõttu kooskõlas traditsioonilise ettekujutusega, mille kohaselt on fotol jäädvustatu ankurdatud ühte hetke. Niivõrd kui Wesely kohati kummitusliku atmosfääriga fotod haaravad endasse nii mineviku kui ka oleviku, esindavad nad Fuchsi väitel ajalise kogemust, mis õnneb modernset lineaarsusel põhinevat ajarežiimi.

Kultuurigeograaf **Caitlin DeSilvey** (Exeter) ettekanne analüüsis ettevõtmist, mis samuti laseb mineviku ja oleviku vahekorda mõtestada harjumuspärasest dünaamilisemana. Tuginedes oma välitööde kogemusele, kõneles DeSilvey Portugalis asuva Cõa oru näitel initsiatiivist, mille eesmärk on tuua loodusesse tagasi kaduma läinud mitmekesisus ning anda mahajäetud ja hävinud maastikele tagasi nende endine nägu. DeSilvey sõnul ei ole tegemist katsega siirduda tagasi metsikusse minevikku, vaid avatud ettevõtmisega, millel puudub kindlapiiriline eesmärk ning mille käigus võib aeg transformeeruda ettenägematutel viisidel.

Ajaloolane ja ajaloo filosoof **Eelco Runia** (Groningen) mõtestas oma ettekandes oleviku ja reaalsuse kogemuse vahekorda, asetades oma tõlgenduse 19. sajandi ajaloomõtlemise taustale.

Runia väite kohaselt valitses 19. sajandi ajaloomõtlemist eeldus, et reaalne ja tegelik on ainult see, mis on ühel või teisel viisil olevikus. Arusaama oleviku ja tegelikkuse samasusest nimetas ta realismiks, kusjuures viimane sisaldab muu hulgas eeldust, et olevikku kuuluvad ka mineviku representatsioonid, mille kaudu on võimalik tuua minevik, mis iseendana olevikus ligipääsetav ei ole, tagasi olevikku ja muuta seeläbi osaks tegelikkusest. Olles visandanud mõningad 19. sajandi ajaloomõtlemise tunnusjooned, pakkus Runia välja omapoolse käsitluse sellest, kuidas me tegelikkust kogeme, osutades, et see ei ole kooskõlas eelnevalt kirjeldatud mudeliga. Tegelikkust kogeme Runia järgi paradoksaalselt siis, kui olevik lakkab toimimast harjumuspärasel viisil, muutudes – nagu see oli paljudele näiteks Donald Trumpi presidendiks valimise puhul – millekski ebareaalseks. Ettekande teises pooles avaski Runia lähemalt tema poolt silmas peetud tegelikkuse kogemuse sisemist dünaamikat, rõhutades muu hulgas, et tegelikkust tuleks mõista mitte asjade ega sündmuste omadusena, vaid teatud laadi teadvuseseisundina.

Arheoloogid **Bjørnar Olsen** (Oslo) ja **Laurent Olivier** mõtestasid oma distsipliinile iseomast ajakäsitlust, eristades selle lineaarselt kulgevast ajaloolisest ajast ning rõhutades, et arheoloogia tegeleb minevikuga niivõrd, kuivõrd see on olevikus materiaalsel kujul kohal. Kui Olsen mõtestas arheoloogia ja temporaalsuse suhet ning erinevate ajakihtide põimumist ühe konkreetse Põhja-Norras asuva küla ning seal aset leidnud arheoloogiliste väljakaevamistöõde näitel, siis Olivier' ettekanne liikus abstraktsemal tasandil, kirjeldades arheoloogiale kui distsipliinile omast ajafilosoofiat. Olivier rõhutas, et arheoloogia ei uuri mitte minevikus sündinut, vaid mineviku materiaalselt kohtu olevikus, n.-õ. materiaalselt mälu, lisades, et niivõrd kui arheoloogias ilmneb minevik mitte üksnes oleviku vaatekohalt, vaid ka olevikus sisalduvana, on tegemist läbinisti presentistliku distsipliiniga.

Arheoloog **Mats Burströmi** (Stockholm) ettekanne lähtus teesist, et üks viis, kuidas rõhutada, et igasugune arheoloogiline tõlgendus on paratamatult oleviku saadus, on teadlikult kultiveerida uusi ja üllatavaid tõlgenduskontekste. Konkreetsemalt kõneles Burström sellest, kuidas anakronistlikud paralleelid aitavad näha arheoloogilisi leide uues valguses, ja tutvustas seejuures ühe näitena tuumajaama ja mesoliitilise surnuaia ühendkonteksti.

Seminari kokkuvõttas osas tõdeti, et seminari käivitunud tees tänapäeva maailmale iseloomulikest presentismist on liiga ühekülgne ning täpsem oleks kõnelda paralleelselt toimivate ajarežiimide mitmekesisusest. Ühe olulise mõttena jäi kõlama Eelco Runia väide, et meile tänapäeval harjumuspärane historistlik ajakäsitlus on pikemas plaanis olnud pigem erandlik aja struktureerimise vorm ja tavapäraseks võib pidada paljutisi ja põimunud ajarežiime.

Seminar toimus Bjørnar Olseni juhitud teadusprojekti „After Discourse. Things, Archaeology, and Heritage in the 21st Century“ (Norra Teaduste Akadeemia, 2016–2017) raames. Ettekannete põhjal peaks 2018. aastal ilmuma omaette ingliskeelne kogumik.